

упереджувальних програм - все це сприяє ефективності діяльності американських підрозділів внутрішньої безпеки.

Наприкінці хотілося б підкреслити, що протидія корупції у правоохоронних органах (так само, як і протидія іншим різновидам корупції) - це справа не одного дня. Якщо подолати корупцію зразу неможливо, то потрібно її хоча б мінімізувати, зробити її прояви чимось виключним. Посприяти цьому може вивчення іноземного досвіду щодо організаційних, кримінально-правових та інших напрямків боротьби з корупцією. Проте найголовнішою умовою є усвідомлення суспільством необхідності подолання корупції, консолідація зусиль усіх і кожного, мужність і рішучість.

*Лобойко Л.М.,
доцент кафедри кримінального
процесу Юридичної академії
Міністерства внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук,
доцент*

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМАГАЛЬНОГО МЕТОДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СТРУКТУРІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Змагальний метод кримінально-процесуального права - це метод правового регулювання, сутність якого полягає у забезпеченні впливу сторін кримінального процесу одна на одну через вільного (незалежного) від їхніх інтересів арбітра - суду - і можливості останнього стримувати активність сторін, пов'язану із незаконним створенням умов, що погіршують становище іншої сторони. Наявність у кримінально-процесуальному праві змагального (він називає цей метод арбітральним або судовим) методу правового регулювання обґрунтована в 2000 році О.В. Смирновим¹. Потім про змагальний метод писали й інші вчені². Однак вони тільки окреслили загальне поняття та призначення цього методу. Проблемність питань, пов'язаних із змагальним методом кримінально-процесуального права, полягає в його недостатній дослідженості. Зокрема це стосується відображення змагального методу у формі кримінально-процесуальної діяльності.

Актуальність обраної теми статті визначається тим, що до цього часу не завершена робота над новим Кримінально-процесуальним кодексом України (далі - КПК), яка останнім часом (2003-2004 роки) значно активізувалась. Тому можна сподіватися, що наукові результати, одержані в результаті дослідження, здійсненого в межах цієї статті, можуть бути впроваджені в проект КПК до його остаточного ухвалення Верховною Радою України.

¹ Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. - СПб.: Наука, 2000. - С. 20-25.

² Шестакова С.Д. Состязательность уголовного процесса. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2001 - С. 66; Макаркин А.И. Состязательность на предварительном следствии. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. - С. 15.

Метою нашого дослідження є з'ясування питання про те, яким чином відображається змагальний метод правового регулювання у формі кримінально-процесуальної діяльності. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: 1) з'ясувати, коли змагальний метод починає відображатися у формі (структурі) кримінально-процесуальної діяльності; 2) дослідити, в яких саме структурних елементах відображається змагальний метод; 3) встановити, в яких структурних елементах найяскравіше відображається змагальний метод.

Кожний із методів правового регулювання по-різному відображається у формі кримінально-процесуальної діяльності, впливаючи так чи інакше на її структуру. Так, імперативний метод пов'язує всі структурні елементи кримінально-процесуальної діяльності в єдину систему, якою є кримінальний процес. Диспозитивний метод, запроваджуючи у кримінальний процес ідеали свободи особи людини, проявляється у врегулюванні процедур щодо реалізації суб'єктами процесу своїх диспозитивних прав. Змагальний метод, поширюючи свій вплив на всі стадії кримінально-процесуальної діяльності, також безпосередньо впливає на її форму (структуру).

Змагальний метод, на відміну від інших методів правового регулювання, не відображається у всіх структурних елементах кримінально-процесуальної діяльності. Він знаходить вияв тільки в тих її елементах, що пов'язані з кримінальним переслідуванням конкретної особи, незалежно від того, є це переслідування публічним чи приватним. Доки у процесі не з'явиться особа, стосовно якої є підстави вважати, що вона, можливо, вчинила злочин, і щодо якої орган дізнання, слідчий чи прокурор не розпочнуть здійснювати примусові заходи, не існує потреби у застосуванні змагального методу для врегулювання кримінально-процесуальної діяльності. Якщо ж кримінальне переслідування щодо особи розпочате, то це дає їй право здійснювати захист від переслідування. Право органів дізнання, слідчого і прокурора здійснювати кримінальне переслідування і право обвинуваченого захищатися від нього реалізується в практичній діяльності через застосування змагального методу у врегулюванні процедур змагання сторін з тих чи інших питань, що виникають у кримінальній справі. Форма ініціювання розгляду судом певних питань залежить від того, на якій стадії перебуває провадження у кримінальній справі. В судових стадіях ініціювання змагальних процедур відбувається у формі клопотань, що можуть заявлятися як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. В стадії досудового розслідування ініціювання подібних питань оформлюється поданням сторони обвинувачення про застосування примусових дій щодо обвинуваченого (про взяття під варту, провадження обшуку в житлі тощо) або скаргою сторони захисту на дії сторони обвинувачення.

Орган дізнання, слідчий і прокурор звертаються до суду з поданням про провадження певних дій і прийняття відповідних рішень у майбутньому. Це повністю відповідає наступальному характерові їхньої діяльності. Органи публічного кримінального переслідування завжди діють на випередження. Тому форма оскарження для ініціювання змагальної процедури в межах стадії досудового розслідування для цих органів є неприйнятною, бо вони самі мають достатньо повноважень для того, щоб впливати на сторону захисту шляхом застосування юридичних санкцій, коли та допускає якісь порушення.

Сторона захисту змушена оборонятись від активних дій сторони обвинувачення. Вони для неї в більшості випадків є несподіваними. Тому сторона захисту об'єктивно позбавлена можливості діяти на випередження. Таким чином, в межах принципу змагальності ця сторона діє тільки після оцінки рішень і дій сторони обвинувачення. Формою дій цієї сторони може бути лише оскарження до суду.

Ініціювання питання (шляхом подання чи оскарження) щодо розгляду певних питань

судом тягне за собою необхідність врегулювання з допомогою змагального методу певних форм (процедур) діяльності суду. В судових стадіях кримінального процесу процедури з розгляду зазначених вище питань “поглинаються” відповідними стадіями. Останні структурно складаються із окремих змагальних процедур, бо провадження у справі здійснюється “арбітром змагання” - судом. В стадії досудового розслідування процес ведуть дізнавач, слідчий або прокурор – представники сторони обвинувачення. Тому для цієї стадії існує потреба у спеціальних змагальних процедурах, обов’язковим учасником яких має бути суд. Йдеться тут про спеціальні судові засідання, які спрямовані на вирішення „вузьких” (порівнянно з питаннями, що вирішуються в стадії судового розгляду) питань, виключно за ініціативою сторін. В чинному кримінально–процесуальному законі найбільш повно регламентованою є процедура розгляду судом питання про взяття особи під варту (ч. 5 ст. 165² КПК). В розгляді цього питання судом задіяні обвинувачений (підозрюваний), особа, в провадженні якої перебуває справа, прокурор, захисник, якщо він з’явився. Як бачимо, сторона обвинувачення представлена у повному складі (за винятком потерпілого), а сторона захисту – обвинуваченим обов’язково, а захисник може і не брати участі у вирішенні питання про взяття особи під варту. Щодо захисника в законі навіть не вказано на те, хто саме повинен сповіщати його про час і місце відповідного судового засідання. Недоліки такого ж характеру є й у врегулюванні процедур, пов’язаних із розглядом судом скарг на постанову про відмову в порушенні кримінальної справи (ст. 236² КПК), про закриття справи (ст. 236⁶ КПК) та у інших ситуаціях, коли сторони діють в стадії досудового розслідування в межах змагального методу правового регулювання.

З метою забезпечення рівноправності сторін як передумови змагальності доцільним є врегулювання порядку судового засідання таким чином, щоб усі представники сторін мали право бути на ньому присутніми. Окрім того, представники сторін повинні мати рівні права щодо оскарження судового рішення, яке стосується питань, ініційованих тією чи іншою стороною. Таким чином, сама процедура (форма) розгляду питань, які впливають із змагальної побудови процесу, повинна бути чітко, ґрунтовно врегульована із застосуванням змагального методу.

Особливий характер мають і змагальні процедури, здійснювані у зв’язку з реалізацією сторонами свого диспозитивного права на оскарження рішення суду першої інстанції. Ці процедури також охоплюються окремими стадіями – апеляційного провадження, касаційного провадження та виключного провадження. Особливості тут полягають у тому, що змагання між сторонами здійснюється перед вищим, ніж той, що постановив вирок, судом. Провадження у вищих судових інстанціях здійснюється шляхом перегляду рішень нижчих судів. Тому вони повинні позначатися термінами, які адекватно відображають зміст здійснюваної в них діяльності: “перегляд судового рішення в апеляційному порядку”, “перегляд судового рішення в касаційному порядку”, “перегляд судового рішення у виключного порядку”. Предметом змагання сторін в цих інстанціях є висновки, викладені в рішенні суду нижчої інстанції, а точніше – ті з них, щодо яких подана апеляція (касація) представника тієї чи іншої сторони. Таким чином, якщо в стадіях досудового розслідування і судового розгляду справи “імпульс” змаганням надавала сторона обвинувачення, то в стадіях, пов’язаних з переглядом судових рішень, ініціатором може бути кожна із сторін.

Із вищевикладеного можна зробити висновок про те, що змагальний метод правового регулювання відображається в усіх стадіях кримінального процесу. В одних (судових) - від початку до закінчення провадження, в інших (досудових) - тільки в окремих змагальних процедурах. Питання удосконалення його використання для врегулювання змагальних

процедур, а значить, і відображення у формі кримінально-процесуальної діяльності стосуються головним чином досудових стадій процесу. Звичайно, що таке положення є закономірним, бо змагальний метод став застосовуватися у вітчизняному кримінально-процесуальному праві тільки з 2001 року. Тому ще відсутній досвід як практики його застосування у праві, так і практики застосування відповідних норм права. Тут не зайвим буде також ще раз зазначити про те, що теорія кримінального процесу також не має відповідних розробок, спрямованих на з'ясування сутності змагального методу, а значить і наукових рекомендацій щодо вдосконалення законодавства і практики його застосування.

В цій статті здійснене дослідження доволі вузького питання в плані з'ясування сутності нового для вітчизняного кримінально-процесуального права методу правового регулювання. Однак результати дослідження мають певне наукове значення. Вже хоча б тому, що у вітчизняній літературі вони одержані вперше.

Змагальний метод потребує подальших теоретичних досліджень. Як на нашу думку, наукова розвідка має здійснюватися за такими напрямками: 1) визначення доцільності існуючих і розробка нових форм змагальної діяльності сторін, особливо на досудовому провадженні; 2) дослідження питання щодо оптимального складу суб'єктів кримінально-процесуальних процедур, врегульованих із застосуванням змагального методу.

Капліна О. В.,

доцент кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Тлумачення норм права є необхідним і важливим елементом правореалізаційного процесу. Без з'ясування справжнього смислу і значення норми права неможливе її одноманітне і правильне застосування. Не випадково проблеми теорії тлумачення завжди були в центрі уваги юридичної науки. Вагомий внесок у розробку проблематики тлумачення внесли сучасні учені-правознавці С.С. Алексєєв, О.Б. Венгеров, С.І. Вільнянський, М.В. Вітрук, М.М. Вопленко, Х.А. Гаджієв, Н.Л. Гранат, П.С. Елькінд, В.В. Лазарев, П.О. Недбайло, А.С. Піголкин, П.М. Рабінович, Ю.М. Тодика, Т.Я. Хабрієва, Н.І. Хабібুলіна, М.В. Цвік, О.Ф. Черданцев, В.М. Шаповал, М.Д. Шаргородський, А.С. Шляпочников, Б.С. Ебзєєв, і багато інших. До питань тлумачення норм права зверталися і дореволюційні учені Є.В. Васьковський, М.М. Коркунов, П.І. Люблінський, С.А. Муромцев, М.С. Таганцев, Д.Г. Тальберг, М.С. Трубецький, І.Я. Фойніцький, Г.Ф. Шершеневич.

Водночас необхідно зазначити, що тривалий час вивчення цього феномена здійснювалося з урахуванням особливостей функціонування державного механізму, який хоча